

ÚJ KÖNYVEK

A szabadság bajban van

Recenzió

Joseph E. Stiglitz *Az út a szabadsághoz*
(*The Road to Freedom – Economics and the Good Society*,
Melbourne, Allen Lane, 2024, e-book, 314 o.)

című könyvéről

LITS BENEDEK*

Jelen recenzió Joseph E. Stiglitz The Road to Freedom (Az út a szabadsághoz) c. 2024 áprilisában megjelent könyvével foglalkozik. A kötet a szabadság és a biztonság hamis ellentétpárjának gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai feloldását tűzi ki célul egy olyan korban, amikor mind a gazdasági, mind a politikai kormányzás a tranzakcionalizmus, a geopolitikai szemlélet és a szabadságellenes biztonság hármában látja a fejlődés zálogát. A recenzió sem születhetett más szándékkal, mint hogy ezt bemutassa, a könyvben található főbb érvrendszereket fejezetről fejezetre az olvasó elé tárja, a problémákat kontextusba helyezze, ahol a szöveg megkívánta, kritikával lássa el, végül pedig, hogy ezek alapján következtetéseket vonjon le a szabadságról és arról, hogy ez a szó valójában mit jelent.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: Y30, H70, K10, Z10

Kulcsszavak: szabadság, szabadpiac, igazságosság, szociáldemokrácia.

* *Lits Benedek*, a Budapesti Corvinus Egyetem doktorandusza.

E-mail: lits.bene@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7234-6559>

A kézirat 2024. december 17-én érkezett a *Külgazdaság* szerkesztőségébe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2024.68.11-12.83>

Abstract

Freedom in trouble

Review of Joseph E. Stiglitz's book *The Road to Freedom – Economics and the Good Society* (Melbourne, Allen Lane, 2024, e-book, 314 p.)

BENEDEK LITS

This review deals with Joseph E. Stiglitz's book entitled *The Road to Freedom*, published in April 2024. The book aims to unravel the false dichotomy between freedom and security in economic theory and economic policy in an era when both economic and political governance see the triad of transactionalism, geopolitics and anti-freedom security as the key to progress. The review could not have been written with any other intention than to illustrate this, to present the main lines of argument in the book chapter by chapter, to put the issues in context where the text requires, to critique them, and finally to draw conclusions about freedom and what it really means.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: Y30, H70, K10, Z10

Keywords: freedom, free market, justice, social democracy.

A szabadságról

A szabadság kérdésének relevanciáját Stiglitz előszavánál jobban megfogalmazni nem hiszem, hogy lehet. „A szabadság alapvető emberi érték. Ám a szabadság hívei közül sokan ritkán teszik fel a kérdést, hogy mit is jelent valójában ez az eszme. Kinek a szabadsága? Mi történik, ha az egyik ember szabadsága a másik szabadságának rovására megy? Az oxfordi filozófus, Isaiah Berlin jól fogalmazta meg a problémát: A farkasok szabadsága gyakran a bárányok halála.”¹ (6. o.)

A szabadság az emberi lét egyik, ha nem legfontosabb tulajdonsága. Akár a paradicsomból való kiűzetés története, akár Sartre filozófiája felől közelítve érezzük magunkhoz közelebb a szabadság eszméjét, mindannyian tudjuk, a saját életünk legapróbb mozzanataitól egészen a világpolitikai szintű döntésekig, mennyire értékes dologról van szó. Akár a saját életének értelmet adó emberként, akár Ádám bűnének hordozójaként tekintünk magunkra, egy dologban mindenképpen közösek vagyunk

¹ Berlin, I. (1969). *Four Essays on Liberty*, Oxford: Oxford University Press. https://www.abebooks.co.uk/products/isbn/9780192810342?ref_=ps_ggl_21713250143&cm_mmc=ggl_-UK_ETA_Titles_Tailored20K_-naa_-naa&gad_source=1&gclid=CjwKCAiA34S7BhAtEiwACZz-v4aTYkr42XA3XU3oMlsqrO3I9XqakRLvIGtJxFbb-ivmJFzeXzwKKWhoCWEkQAvD_BwE

mi, emberek: szabadság nélkül nem *vagyunk*, a szó legszorosabb, aktív értelmében. Nem vagyunk önmagunk, nem vagyunk közösségben másokkal, de nem is vagyunk egyedül; nem vagyunk felelősek sem önmagunkért, sem másokért, nem tudunk hibázni, de nem is tudunk sikereket elérni; nem tudunk teremteni, de nem tudunk pusztítani sem; nem tudunk hinni, nem tudunk szeretni, és nem tudunk gyűlölni sem.

A szabadság minden egyéni és közösségi emberi létforma alapja, szabadság nélkül a szerelmünk nem a szerelmünk, a barátaink nem a barátaink, sőt, a kollégáink sem kollégáink. Szabadság nélkül nincs interakció, nincs erőszak, de nincs csere sem, nincs gazdaság, nincsenek intézmények. Nincs demokrácia, de nincs diktatúra sem, nincs Camus *Caligulája*, sem *A pestis* doktora. Adódnak a kérdések: kinek a szabadsága, mi a szabadság tárgya, kire és mire vonatkozik? Ahogyan adódik Stiglitz kérdése is: kitől véd meg a szabadságunk? Mik a társas, politikai és gazdasági szabadság korlátjai? „Mi értelme van a demokratikus választás szabadságának, ha az ember éhezik? És az éhezőkre hivatkozva meddig adóztathatjuk meg a gazdagokat, ha az ő szabadságuk megőrzése is szempont?” (6. o.) – kérdezi az olvasót Stiglitz, aki a gazdasági működés alapját adó négy szabadsággal kezdi történeti elemzését: szabadon dolgozhatsz, szabadon élvezheted a munkád gyümölcsét, szabadon birtokolhatsz magántulajdont, és részt vehetsz a szabad piac működésében, milyen szép is, hogy ugyanazt a szót használjuk piaci és emberi szabadságunk leírására.

Amerikaiként Stiglitz természetesen a szabadság kontinensének őrzőjeként tekint önmagára, a szabadság kérdését történeti perspektívába helyezi, ezt viszont relatíve hamar zárójelbe teszi, amikor korunk, a 21. század szabadságellenes mozgalmainak, a neoliberalizmus hibáinak és többek között Magyarország illiberális uralmának szempontjai alapján tekint a szabadság kérdéskörére: „a szabadság bajban van” (18. o.) – írja bevezető fejezetének címeként Stiglitz, ezzel aligha érthetnénk jobban egyet. Az aktuálpolitika szólásszabadság-korlátozó és rendpárti összecsapásaitól kezdve a vámokon és szankciókon keresztül a liberális geopolitikai világrend felbomlásáig kézzel tapintható a szabadság önfeledt korszakának egyfajta vége, a helyzeten természetesen a versenyképességi hajsza és az infláció réme sem segít.

A könyv megjelenésekor még nem választott Amerika magának elnököt 2024-ben, Trump nem kis győzelme további aktualitást ad a szabadságtanulmányoknak, így ennek a könyvnek is. A szabadság fogalma szorosan összefügg a jogfogalommal, a szabadságról mint a társadalom által megképzett, kiharcolt jogról beszélve egyézersmind a jogállam és a helyesen működő állam fogalmáig is eljut Stiglitz. A szer-

ző korunk *buzzword*jeivel (hívószavaival) önfelédten dolgozik, forróbbnál forróbb, aktuálisnál aktuálisabb témák, amelyekbe Stiglitz megfontoltan, mégis határozottan beleszól: szabad gazdaság, szabad döntés, szabad oktatás, szabadpiac és jogállam, szabad verseny, magántulajdon, szociális állam, szuverén állam, demokrácia.

A háromszáz oldalas kötet három részre tagolódik. Az első rész a szabadság alapvető koncepcióiról, a második a szabad és jó társadalomról, míg a harmadik az ehhez vezető útról, gazdasági rendszerről szól, amivel értelmet nyer a kötet címe is: A szabadság útja.

A szabadság alapvető koncepciói

Iskolai lövöldözések, amelyek már az óvodában elkezdődhetnek, de a templomok és zsinagógák látogatói sem érezhetik magukat biztonságban, festi le a *fegyvertartás szabadságának* árnyoldalát Stiglitz. A szabadságmatematika egyszeregy szerint az, ami nekem szabadság, neked a szabadság korlátozása, és viszont. Ha az olvasó a könyv e pontján elgondolkodna, hogy az amerikai közgazdász a problémát valóban kellő komplexitásában látja-e, ne tegye le a könyvet, a válasz: igen. A fegyvertartás szabadságának példázata a relatíve szűk körben és szűk időablakban bekövetkezett társadalmi következményekről szól, a szerző ebből a példából fejti ki a könyv első kulcsfogalmát.

Stiglitz számára az *externália* nem egy esetleges rosszként vagy egy utólagosan tudatosított folyamatként jelenik meg a társadalmi interakciók rendszerében, hanem mint időben és térben kitolt jelenség-halmaz, amely végső soron társadalmaink fejlődéstörténetének egyik főszerepét tölti be: „az externáliák menedzselése a civilizáció alapja” (62. o.). Lefordítom: externáliáinak menedzselésében ismerszik meg a civilizáció. Az optimista olvasóknak ez jelen civilizációnk eredményeit, a pesszimista olvasóknak a klímakatasztrófa elkerülhetetlenségét jelenti, a tézis viszont áll. Stiglitz könyvének inspirációs párját, Hayek 1944-es *The Road to Serfdom*-ját ennél a résznél is ellenpontosza. A hayeki externáliadefiníciót négy pontban – (1) az externália csupán kivétel, nem a szabály, (2) nem ismerik fel a valóban fontos externáliákat, (3) nincs feltétlenül szükség kormányzati beavatkozásra, (4) ha mégis van, akkor az egyetlen megoldás az adóztatás, véli Stiglitz szerint Hayek – is cáfolja, a kézenfekvő klímaváltozás-érvtől – bár ezt részt a kicsit igazságtalannak éreztem, 1944-ben ezt nem igazán tudhatta sem Hayek, sem Friedman – egészen a chicagói és osztrák iskola a piac kizárólagosságát hirdető tanaiig.

Az externália kérdésére Coase és Ostrom megoldásaival, privatizációval és regulációval válaszol, újra a szabadságérvre utalva: a szabályozással több ember szabadsága nyílik meg az egészséges és jó életre, a privatizációval többségében pedig csak *beárzódik* a probléma, megoldódni nem feltétlenül fog, főleg nem civilizációs távon. Stiglitz számára a jó társadalom definiálásához, illetve az ide vezető úthoz kulcskérdés a helyes szabályzás, ezáltal az állami koordináció és a magán- és közvagyon dilemmája. Stiglitz a fogolydilemmát újrakeretezve mutatja be a vasárnapi boltzár példáján keresztül a helyes állami működés modelljét. A modell egyszerű: amíg nincs szabályozva a piac, addig minden bolttulajdonos kinyit vasárnaponként, hogy a zárva lévők profitját extramunkával elversenyezze, ami egy klasszikus piackudarchoz vezet, mivel mindenki egy nappal többet dolgozik az elosztható profit növekedése nélkül. Mindenki érdekelt az állami szabályzásban, miként annak betartásában (jogállamiság) is. Ezt a szabályzói és externáliaszemléletet terjeszti ki makroökonómiai és globális kormányzással összefüggő területekre Stiglitz, de ezek továbbra is a legegyszerűbb esetei a szabadságról való gondolkodásnak, mert egyértelmű megoldást kínál a szabadságról való lemondás: több szabadságot.

A lemondásért kapott többletjog a gazdasági szereplők szintjén ugyan, de mint absztrakt szabályzás definiálható, Stiglitz a fenti elvek szellemében az emberek szintjére is nyújt megoldást. Ezt ő a francia forradalomból kölcsönzött metaforikus társadalmi szerződés narratívájában meséli el. A politikai jobboldal szűk társadalmi szerződése – az állam által kikényszerített, bilaterálisan megállapított magánviszonyok (szerződések betartása, lopás) és az alapvető emberi jogok (gyilkosság) – ellenében fogalmazza meg. Természetesen nem tagadja meg ezeket, csupán felvet két alapvető kérdéskört, amely részben vagy teljesen kívül esik az általa jobboldalnak (*the Right*) nevezett politikai tömb képzeletvilágán. Az első ilyen a társadalmilag nem kívánatos szerződések betartatásának dilemmája. A szabadságelv Stiglitznél itt egyértelmű deklarációt jelez, ezeket nem kell betartani, sőt szabadságellenes gesztus ezeket betartani, legyen az egy inkorrekt titoktartási megállapodás (NDA), prostitúció vagy egyéb társadalmilag érzékeny határterület. A másik ilyen a társadalmi szerződésben az állam által garantált jóléti szolgáltatások színvonala, a méltóság-teljes élet leélésének lehetősége, állami és piaci kudarc nélkül. A fejezetben ismét feltűnő fiktív jobboldali perszónát itt a magánbiztosítás dilemmáival és a társadalmi értelemben vett szabad étellel szembesíti a szerző.

A szabadság közgazdaságtani értelemben vett gyökerére, a kompetitív gazdaság és a társadalmi igazságosság szabadságdimenzióira csak ezek után tér rá Stiglitz. Ez a pénzköltés és „az adózás szabadsága” (120. o.), ahol az adózáshoz más és más legi-

timitás társul annak függvényében, hogy társadalmi redisztribúciót vagy az állami szolgáltatások fenntartását szolgálja. Stiglitz felveti a társadalmilag legitim fizetség és ár kategóriáit, amelyek mögött a társas együttélés szabályainak szabadsága áll. Itt a *megérdemelt* és *nem megérdemelt* siker és sikertelenség kategóriáiról, illetve annak egészen egyértelmű kritikájáról is beszél. Ehhez szorosan kapcsolódik a tulajdonjog kérdése, ami viszont az egyén és a közösség szabadságának szempontjai szerint sokkal kevésbé egyértelmű téma. Stiglitz a tulajdon mint társadalmi konstrukció áttekintése után a tulajdon absztraktabb szabadságkorlátozó hatásaira tér rá: a monopólium, a piaci torzítás, a piaci szabadság és az egyenlőtlenség kérdéseire. Stiglitz ebben a részben – hűen a közgazdász szakmához – nagyon szikáran fogalmaz: zéróösszegű és nem zéróösszegű játékok dilemmájaként írja meg a szabadság narratíváját, *trade-off*-ok (átváltások) elemzésébe kezd, sikeresen eltolva a diskurzust a normatív szabadság tulajdonlásra történő kiterjesztéséről egy komplexebb, a társas viszonyok leírását célzó vita felé.

Erre nem véletlenül volt szüksége, mert a könyv következő fejezetében a kizsákmányolás szabadságával foglalkozik, amelynek megértéséhez a tőke szabadságának normativizálásával aligha jut közelebb az olvasó. Saját filozófiáját Stiglitz itt Friedman *döntési szabadságával* helyezi szembe, ennek mind elméleti, mind gyakorlati kritikáját megfogalmazza. Előbbit a piaci szereplők személytelen, sokszor multinacionális hatalmának bérekre és munkakörülményekre gyakorolt hatásával fejti ki. A szabad döntés az emberek politikai és gazdasági részvételének formáját jelöli, ez feltételez egyfajta – az emberi létből fakadó – limitáltságot, amely bizonyos gazdasági szereplők esetében nem áll fenn. A gyakorlati kritika egy fokkal egyszerűbb: értelmetlen dolog egy meg nem valósult és egy soha meg nem valósuló szabadpiaci szemlélet alapján definiálni a kizsákmányolás szabadságelveit. Mindig fog történni valami, időnként egy világjárvány, Trump elnöksége vagy egy háború valahol Nyugat és Kelet között. Ezekben a kontextusokban a kizsákmányolás szabadsága egytől egyig új tartalmat nyer. Stiglitz a fejezet végén a monopólium és az innováció dilemmájára csupaszítja le a kérdést, a magántulajdon adta szabadság és a kizsákmányolás fényes és árnyas oldalaira, az aranyközeget e két elv között kell megtalálni. Elutasítja a kizsákmányolást, de ezt nem a magántulajdon tulajdonságaként jeleníti meg, mert a magántulajdon a társadalmi részvétel formájaként is megnyilvánulhat. Úgy gondolom, hogy olvasóként az ember jogosan hiányolja az önkizsákmányolás dilemmáit ebben a fejezetben. Kis kreativitással ugyan a monopólium és az innováció párjára rá lehet a belső folyamatokat is húzni, 2024-ben azonban nem volt szerencsés átsiklani ezen.

A szabad és a jó társadalomról

A kizsákmányolás kérdései után következik a második rész, amelyben Stiglitz a *design*, a konkrét társadalmi építőkockák elemzését tűzte célul a viselkedési közgazdaságtan eszközeivel, meghaladva a tökéletesen racionális és önző ember közgazdaságtani perszónáját: *társas lények* vagyunk. Elképzeléseinket, hiedelmeinket, értékrendünket, így cselekvéseinket is társadalmi folyamatok befolyásolják. A szülők és az edukáció ebben a kontextusban rendkívüli módon felértékelődik Stiglitznél, a közös alapok, a közös értékrend bebetonozásának és a közösségi nyomásgyakorlásnak (*peer pressure*) az eszközei a társadalom formálásának és végső soron az igazság társadalmisításának is eszközeivé válnak, legyen szó az ittas vezetés viszszaesztatásáról, a nők elleni erőszakkal szembeni fellépésről, vagy a klímaváltozás megfékezéséről. Számára a helyes normák és a normák helyes átvitele ugyanolyan fontos elemei a problémának. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy az informális intézményeknek – negatív példaként a volt és azóta frissen újraválasztott amerikai elnök normasértését felhozva – nem kellene jogilag szabályozni mindent, ha a helyes normákra vonatkozó társadalmi nyomásgyakorlás érvényesülne mindenhol. Erre Stiglitz szerint pont az externáliák internalizálása miatt van óriási szükség: *a társadalom láthatatlan keze* (utalva Adam Smithre) tudja újrakereztetni a piaci folyamatok externáliáit. Azzal érvel, hogy a neoliberalizmus elidegenítő, túlszabályozó rendszerével szemben a társadalmi tőke és a kölcsönös bizalom hatékonyabban tud bizonyos problémákra megoldásokat adni, a bizalom pedig végső soron szabadabb élethez vezet. Ezt a bizalmat és társadalmi tőkét nem érdemes az ezzel kapcsolatos pozitívista módon elgondolni. Az erről alkotott társadalmi képet a kapitalizmus és a piacok ugyanolyan aktívan befolyásolják, mint adott esetben a baloldali mozgalmak. Ebből kifolyólag mi is válhatunk *jobb emberekké*, és élhetünk ehhez mérten *más gazdasági rendszerben*.

A kilencedik fejezetben Stiglitz még egy lépést közelít az effektív szabadságkérdésekhez, amikor az előzőekben kifejtett társas normák rendszerét az egyén szemszögéből ragadja meg. Elsőként a szólásszabadság kérdésköréhez nyúl, keretezve a teljesen természetes határok felől (veszélyeztetés, erőszak), haladva szépen lassan a kevésbé egyértelmű határhelyzetek, mint például a nagy technológiai cégek platformjain terjedő dezinformáció felé. Stiglitz megoldása itt a *gondolatok szabadpiaca*. Ez azonban a transzparenciát és a piacot egészséges működésében fenntartani képes intézmények beemelését jelenti, ami a metafora kifejtését tekintve már kevésbé egyértelmű lépés. Ezek az intézmények a gondolatok szabadságát és minő-

ségét hivatottak ellenőrizni, továbbá azt, hogy senki ne éljen vissza a hatalmával, ne legyen a piacon kényszerítés vagy a hatalommal történő visszaélés. Az elvont eszmefuttatás egészen konkrét formát ölt, amikor Stiglitz a Facebook és az X működése alapján vezeti le a fenti gondolatokat: torzítják a piacot, mert nem mint piacszabályozók, hanem mint szereplők optimalizálnak. Nem céljuk fenntartani azokat az intézményeket, amelyek a gondolatok szabadpiacának biztonságos működését garantálnák, és utat engednek a polarizált csoportokra és dezinformációra támaszkodó profitmaximalizálásnak. A felhasználók ebből csak a saját hiedelmeik megerősítését és a már jól ismert véleménybuborék-hatást tapasztalják. A hógolyóhatás erősödik, a buborékokból pedig olyan metanarratívák uralhatják el a közgondolkodást, amelyek a demokratikus politikai irányítást közvetlenül befolyásolhatják. A probléma felvetése közhelyesnek tűnhet, a megoldása is részben az, mert Stiglitz is, mint oly sokan mások, sokkal szigorúbb szabályzást vezetne be a tárgyalt intézmények visszaállítása, a kritikai fősodornál is valamennyivel szigorúbbat. Mivel Stiglitz ehhez a piac tisztaságának szempontjából érvel, egészen különleges konklúzióra jut: az orwelli disztópia már nem a minden normát megszegő, a privátszféra és a szabadság határain túlnyúló állammal, hanem a pontosan így viselkedő monopolpiaci szereplőkkel fenyeget.

A tizedik fejezetben Stiglitz már egy sokkal kevésbé egyértelmű összefüggésrendszert, a tolerancia, a társadalmi szolidaritás és a szabadság kapcsolatát vizsgálja. Gondolatmenetében a felvilágosodás értékrendszeréből kiindulva vezeti le az intézmények szerepét a gondoskodásból fakadó szabadság gyakorlati megvalósulásában. Ehhez két fogalom párt választ külön a szerző: a vallást és a tudományt, illetve a gondolatot és a cselekedetet. Ezeket szerinte azért fontos kifejezetten különválasztani, mert innen érthetőek meg a tolerancia és a szolidaritás bizonyos elemei. Más a tolerancia vallásos és tudományos kérdésekben, egyes gondolatok és vélemények esetében, és máshogy kell tolerálni az egyes tetteket. Ha szembejön bármilyen szabadságjogi kérdés, érdemes ezt először a fenti mátrixban elhelyezni, és ennek alapján dönteni. Egyes vallásos hiedelmek, főleg ha azokból konkrét cselekvés csupán a társadalmi normáknak megfelelően születik, teljesen ártalmatlanok, ezekre hivatkozva azonban nem lehet tudományos területeken, főleg nem a cselekvés szintjén szabadságjogokat szerezni, mert azok révén már mások szabadságába tipor bele az ember. A fenti sorokat olvasva valószínűleg az olvasó is azonnal a koronavírus-járványra gondolt, és nem tévedett, Stiglitz is ennek alapján mutatja be elméletét. Stiglitz gondolatmenetének következő állomása a felvilágosodásban létrejött három érték, a szabadság, az egyenlőség és a testvériség. Számára ezek összefüggenek, bár ez a könyv

eddigyi fejezeteiből is többször kiderült. Ez a fejezet a könyvnek mégis szerves részét képezi, mert a nyolcadik és kilencedik fejezet gyakorlatias megközelítését ebben a részben helyezi keretbe. A könyv címe is erre a három fejezetre utal, ez lenne az út, amelyen keresztül egy mindenki számára szabadabb társadalmat építhetünk.

A szabadság útja

A könyv záró, harmadik része a közgazdasági és társadalompolitikai elemzés terepe, amely a könyv alapkérdésén túl Stiglitz munkásságának fő kérdésére válaszol: *milyen gazdasági rendszer az, amely leginkább hozzájárul a jó társadalom felépítéséhez?* A jó társadalom, ahogyan azt már korábban is leszögezte a szerző, szoros összefüggésben van az egyén boldog és teljes életre vonatkozó szabadságával, de valahogy mégis többet jelent. A szabadság és az igazságosság egységét, amely napjainkban közgazdászokként egy bátor, de közben szükséges vállalás. A történelmi válaszok sora hibát hibára halmoz, az elmúlt évszázad ezért elkerülte a válaszadást. Stiglitz mégis válaszol, vagy ha nem is, válaszolni akar. Ehhez szükséges számára a technokrata-pozitívista közgazdaságtani szemlélet elutasítása, és egyfajta normatív keretrendszer felépítése, amelynek révén a közgazdászok nemcsak mint a változás elszennvedői, jobb esetben szemlélői lehetnek, de azok felelős, aktív alakítóivá is válhatnak. Erre szerinte azért van szükség, mert mind a világ, mind a szűken vett szakma folyamatosan változó narratívával, folyamatosan változó elvárásokkal tekint az adott kor gazdasági felvetéseire, problémáira. Stiglitz szerint a releváns közgazdaságtani irányzatoknak ezekre is reagálnia kell. A szerző e gesztusával vissza akarja szerezni a közgazdászoknak a közgazdaságtant, amely jelenleg egyszerre passzív, demagóg és populista. A normativitás 2024-ben fenyegetően hathat, holott erről a legkevésbé sincs szó. Ez Stiglitznél csupán a következő normatív elemek figyelembevételét jelenti: „Tiszteljük az őszinteséget, a kedvességet, a törődést, az együttműködést és az empátiát. Nem szeretjük a szenvedést és a nélkülözést, az igazságtalanságokat, és így tovább.” (197. o.)

A tizenegyedik fejezet a *Miért bukott meg a neoliberalizmus?* címet kapta. Ha csupán ezt a fejezetet olvassa el az ember, akkor valószínűleg a fenti filozófiai és gazdaságelméleti fejtegetés következtetésére maga is rájön. Ha egy neoliberalizmus közgazdászt kérdez meg az ember, hogy miért bukott meg a neoliberalizmus (Stiglitz ezen a neoliberalizmust érti, konzekvensen így is használja), akkor egyértelmű választ kapunk: azért, mert még nem próbáltuk ki soha. Hoz-

zátennem, ha az ember egy hithű kommunistát kérdez meg erről, a válasz nagyon hasonló lesz. Stiglitz válasza azonban egyértelmű: ha megpróbáltuk volna, kizárólag rosszabb lett volna, még a növekedés, a GDP mint a neoliberális közgazdászok legfontosabb mérőszáma tükrében is, egyszerűen azért, mert a neoliberalizmus, csakúgy, mint a kommunizmus, politikai gazdaságtani értelemben fenntarthatatlan modell. Sem a piaci egyenlőtlenségekre, sem a szabadpiac megvédésére, sem a kizsákmányolás megszüntetésére nincs neoliberális megoldás, ahogyan a klasszikus makroökonomiai piaci kudarcok elkerülésére sincs, visszautalva az első részben tárgyalt externáliaproblémákra. A hosszan sorolható piaci kudarcok mellett az elmúlt pár év inflációs válságai is felvetődnek, amelyek döntően geopolitikai okokból születtek, ezekre szintén nem található neoliberális megoldás. Stiglitz szerint hasonló a probléma az innovációs teljesítménnyel, mert az alap kutatások elvégzése nem piaci, hanem társadalmi érdek, ezért társadalmi motivációs tényezőkre, állami támogatásra is szükség van. A neoliberális politikaelmélet a problémák megoldására a demokrácia önkorrekciós mechanizmusaként tekint. Ezzel kapcsolatban is szkeptikus Stiglitz, ami baloldali gondolkodóként a dialektika egyfajta tagadásaként is értelmezhető. Történelmi szempontból Stiglitz az amerikai hagyományokhoz híven pesszimista a cselekvés-megoldódás tengelyen, ő az intézményesült cselekvés pártján áll. Közgazdászként magát a fentebb általam passzív, megfigyelő típusnak hívott csoport ellenében határozza meg, és aktív, cselekvő politikai gazdaságtani attitűdöt vesz fel. Ezt ellenpontozza az ezzel kapcsolatos eszmefuttatása után egy új alfejezetben, amelyben a perszonalizált politikai gazdaságtan, az egyes politikus hibáztatása ellenében a folyamatok fontosságára hívja fel a figyelmet. Ezt a két megközelítést egyszerre vallja. Olvasóként talán az adhat megütközésre okot, hogy akkor a perszonalizált politika miért nem képezi részét a dialektikának. A szerző által idézett példával élve: Trump felemelkedése miért ne lenne ugyanannyira dialektikus, mint az amerikai dezindusztrializációs folyamatok, ezek miért nem ugyanannak a folyamatnak az eredményei? Természetesen nem kell egyenlőségjelet tenni a nácizmus felemelkedése és az amerikai emlékezetben máig aktívan élő nagy gazdasági válság közé, ahogyan az aktuálpolitikai szócsaták jellege is probléma, érthető, de ezen a pontján mégis hiányosnak érződik az elemzés. Az olvasó olykor azt érezheti, hogy kézenfekvőbb megoldás lett volna, ha demokratikus önkorrekcióként a mozgalmiságot és ezáltal saját magát emelte volna be a diskurzusba Stiglitz, ahelyett hogy ilyen mélységben elemezte volna a pesszimista történelemszemléletet. Ő mégis megmaradt egyfajta szakértői, elemzői keretben, ezen belül vállalja csak a politikai cselekvést. Persze a következő alfejezet már az optimizmusról szól. Ennek azonban

csak másfél oldalt szentelt a szerző, amelybe azon túl, hogy radikális változások szükségesek, nem sok minden fért, mivel a könyv többi része ezekről a változásokról szól.

A tizenkettedik fejezetet a geopolitikai összefüggéseknek, ha úgy tetszik, a szuverenitás kérdésének szentelte Stiglitz. A probléma kezelésére az externáliák és a normatív keretrendszer is működőképes, a gyenge államközi intézmények szerepe miatt a kérdés nehezen megoldható. Az elmélet működik, de gyakorlati megvalósulásának kifejtése, kikényszerítése már túlfeszítené a könyv szűken vett közgazdaságtani keretét, így az elmarad, bár ez nem feltétlen probléma. Ha elfogadjuk, hogy a közgazdaságtani keret minden országban egyenlő módon érvényes, és a mozgalmiságnak betudhatóan egyenlően érvényre is jut, akkor a nemzetközi externáliák és egyéb alapvető kérdések lényegükben nem térnek el ember és ember viszonyától. A klasszikus értelemben országok között is megvalósul a kizsákmányolás és alávetés, valamint az aszimmetrikus információs és tőkés viszonyrendszer. Ebből a szempontból Stiglitz modellje jól működik, annak ellenére, hogy 2024-ben szokatlanul sok háborús konfliktus volt, mert demokratikus országok a fejlett világrendben egymás ellen továbbra sem vívnak fegyveres háborút, sőt ez kilátásba sem került. Ezeket az egyértelmű folyamatokat lenne célszerű a szerző szerint meghosszabbítani a további kívánatos közös célok eléréséhez is, legyen szó a multinacionális cégek szabályzásáról, megadóztatásáról, az államok közötti hitelek és kereskedelem kérdéseiről, vagy az államok közötti strukturális kizsákmányolás felszámolásáról. Stiglitz szerint a globális világrend politikai gazdaságtani kérdései geopolitikai jellegűek, ezeket a vitákat az egyes szereplőknek le kell folytatniuk, de ahogyan az amerikai neoliberais világrend végének történelmi tapasztalatából kiindulhatunk, ez korántsem lehetetlen. Sokkal jelentősebb kérdés a demokrácia rendszerszintű problémáira adott országhatárokon átívelő válasz, a globális kormányzás, amelynek intézményi háttere továbbra sem képzelhető el a hagyományos nagypolitikai intézmények, az USA, az IMF és az EU nélkül (12).

Stiglitz válasza a tizenharmadik és tizennegyedik fejezetben egyértelmű: a szabadság a szociáldemokrácia, a tudásalapú társadalom és a progresszív kapitalizmus intézményeiben érhető tetten (13, 14). A szolgaság útjáról (utalva Hayek *The Road to Serfdom* című könyvére) a szabadság útjára kell terelni társadalmainkat, amihez erős intézményi, állami és államközi garanciák kellene. A szabadság nem jelent, nem jelenthet egyet az elidegenedéssel, illetve a kizsákmányolással. A létbizonytalanság nem szabadság, nem is kell miatta elviselni. Stiglitz vállalása a könyvvel nem kevesebb, mint az út szélén hagyott és csupán a neoliberálisok által felhasznált sza-

badságnarratíva visszavétele, a narratíva újrafelvételének kezdeményezése, bemutatva, hogy Hayek érvelésétől eltérően, amely szerint a tervezés nem feltétlenül vezet rabsághoz, a tervezés hiánya építi ki azokat a rosszul működő, monopol jellegű piaci helyzeteket, amelyekben az aktív szabadság gesztusai helyett az útfüggőség és a kizsákmányolás válik irányadóvá. Ennek ellenére Stiglitz azt sem állítja könyvében, és keynesiánus közgazdászként nem is állítja, hogy vissza kellene térni Keyneshez. Ennél többet állít: a társadalmaknak és a politikai gazdasági rezsimeknek meg kell haladniuk a szabadság és a biztonság hamis konfliktusát. Meg lehet haladni a Hayek–Keynes-dilemmát, és új teret kell adni a szabadság és a biztonság narratíváinak, mivel, ahogyan arra jól rámutat a szerző, egymás nélkül értelmezhetetlenek.

A szabadság kérdése aktuálisabb, mint valaha, nem véletlen, hogy innen közelítette meg még a magát inkább baloldalinak is valló közgazdász a kérdést. A szomorú aktualitást pedig a tranzakcionista, populista és realista politikai gazdaságtani erők adják, amelyek az elmúlt években a szabadság és a biztonság dilemmáját teljesen téves, ha úgy tetszik, hazug keretben helyezték el, rendszerint a biztonságra hivatkozva, a szabadságot pedig elfeledve. Ezt nem érdemes elfelejtenünk, akár közgazdászként, akár lelkes érdeklődőként olvassuk a könyvet, hiszen ugyanúgy érdekelték vagyunk, aktorként ugyanúgy részt veszünk abban a demokratikus rendszerben, amely szabályoz, de nem korlátoz, amely internalizál, de nem nyom el, amely biztonságot ad, de szabadságot cserébe nem kér.